

EUGENIKA KAO IDEOLOŠKI SASTOJAK FAŠIZMA U SRBIJI 1930-IH GODINA XX VEKA¹

Eugenics as Ideological Component of Fascism in Serbia in the 1930s

ABSTRACT *The article presents an overview of racist ideas publicized in the nationalistic journal Ideas, the organ of the extreme right in Serbia in the 1930s. Inspired by the theories of inferior and superior races and nations, very popular at the time, some intellectuals in Serbia tried to prove the Aryan origin of Serbs and Yugoslavs, but also to suggest how “racial hygiene” and “people’s health” might be preserved. The article discusses especially the historical and social context in which such reactionary theories emerged, as well as the influence of leading racist ideologists from Fascist Italy and Nazi Germany on conservative intellectuals in Serbia.*

KEY WORDS *antisemitism, social-darwinism, Dinaric race, eugenics, fascism, racism*

APSTRAKT *Članak predstavlja sažet osvrt na rasističke ideje koje su se mogle pročitati na stranicama časopisa Ideje, koji je sredinom tridesetih godina XX veka važio za glasilo krajnje desnice u Srbiji. Potaknuti u to vreme jako popularnim teorijama o rasno inferiornim i rasno superiornim narodima, jedan broj intelektualaca u Srbiji pokušao je da iznese dokaze o arijevsom poreklu Srba i Jugoslovena, ali i da predloži smernice za održavanje „rasne higijene“ i „narodnog zdravlja“. Pažnja je u ovom članku usmerena na istorijski i društveni kontekst u kome su se ove reakcionarne teorije javile, kao i na uticaj koji su vodeći ideolozi rasizma iz fašističke Italije i nacističke Nemačke imali na konzervativnu inteligenciju u Srbiji.*

KLJUČNE REČI *antisemitizam, socijal-darvinizam, dinarska rasa, eugenika, fašizam, rasizam*

Uvod

Početakom 90-ih sa narastanjem nacionalizma, u srpskom društvu raste interesovanje za desno-konzervativnu političku misao i društvene projekcije koje je zastupala. Slom socijalističkog idejnog koncepta, potreba za nacionalnim

¹ Ovaj tekst nastao je preradom dela diplomskog rada “Antisemitske ideje u Srbiji od dobijanja nezavisnosti 1878. do uspostavljanja kvislinške vlasti 1941.“, koji je odbranjen 10. 10. 2006. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu, pred komisijom koju su činili prof. dr Olivera Milosavljević (predsednica komisije), prof. dr Aleksandar Molnar (mentor) i mr Jovo Bakić.

pomirenjem i osećaj nacionalne ugroženosti slabe kritičnost prema fašizmu i njegovim protagonistima. Pored relativizacije fašizma, vidljiva je romantizacija ličnosti koje su ga zastupale u Srbiji, pa pominjanje imena kao što su Svetislav Stefanović, Milorad Mojić, Dimitrije Ljotić ili Milan Nedić, ponekad dobija romantični prizvuk. U današnjoj jezičkoj upotrebi primetna je i manja učestalost termina koji verno oslikavaju delovanje ovih istorijskih ličnosti, kao npr. 'kvislinška vlada' ili 'saradnik okupatora'; umesto toga koriste se razni eufemizmi koji iskrivljuju stvarnu sliku o njima.

Jedan od razloga za popularnost revizionističke argumentacije je između ostalog i taj što se o pojavi antisemitizma u Srbiji nije mnogo pisalo, a posebno se malo zna o eugeničkim i rasističkim idejama koje su se mogle čuti u određenim intelektualnim krugovima 30-ih godina XX veka. U ovom članku prikazaću rasno-biološke poglede i tumačenja civilizacijskih i političkih procesa koji su tada bili aktuelni u krugovima profašistički orijentisane inteligencije u Srbiji, s posebnim osvrtom na saradnike profašističkog časopisa *Ideje* koji je tih godina izlazio u Beogradu. Proučavanje odnosa ekstremnih desničara prema jevrejskom i rasnom pitanju jedan je od puteva do istine o delovanju i ciljevima kojima su stremili.

Eugenika i rasistički antisemitizam u Srbiji između dva rata

Sa snaženjem nemačkog nacionalsocijalizma talas fašističkih, a s njima i rasističkih i antisemitskih ideja, koje su mu bile teorijska osnova, dolazi i do Srbije. Među prvima ih prihvataju nacionalistički i antidemokratski orijentisani intelektualci, okupljeni oko lista *Ideje*, čijim člancima se otvoreno podržavao fašizam, pozdravljali se Hitlerovi ekonomski uspesi, hvalio rat i podgrevalo militarističko raspoloženje među Jugoslovenima. Ovaj list vodio je borbu pre svega protiv marksizma u društvenoj misli, umetnosti i politici, ali i protiv liberalizma i pacifizma. U okviru intelektualnog kruga koji je pisao za *Ideje*, rasizam, kao i na biološkim osnovama zasnovan antisemitizam, bio je integralni deo njihove kritike demokratije, modernih pravaca u umetnosti, njihovog reakcionarnog antikapitalizma i romantičarskog shvatanja istorije. Ova grupa intelektualaca nije se ustručavala da u sklopu svojih kvazi-naučnih ideja izvlači zaključke o inferiornosti jednih i superiornosti drugih rasa i naroda. Većina saradnika *Ideje* kasnije postaje politički aktivna u okviru fašističke organizacije *JNP Zbor*. Ovaj pokret vodio je i otvorenu antisemitsku kampanju putem svojih partijskih novina (*Otađbina*, *Bilten JNP Zbor*, *Novi put*, *Naš put*, *Buđenje*, a pod okupacijom *Naša Borba*), kao i putem izdavanja brošura i pamfleta. Koncepti kao što su: herojska prošlost i vrlina seljaka, čast, poštenje i vernost otađbini, tumačeni su na štetu Jevreja, slično kao u nacističkoj Nemačkoj.

Iako ova judeofobija nije otvoreno pozivala na eliminisanje pripadnika pojedinih rasa iz srpskog društva, tokom tridesetih godina XX veka njen obim i opsesivnost dovešće do toga da sa samim početkom okupacije Jugoslavije od strane Nemačke većina pripadnika ovog pokreta postanu fanatični lovci na Jevreje, popisivači jevrejske imovine, pomoćno osoblje prilikom hapšenja i egzekucija, ukratko: najfanatičniji deo kvislinškog aparata u Srbiji. Uz pomoć profašističkih krugova okupacione snage osnivaju prvo kvislinšku *Komesarsku upravu*, a potom kvislinšku vladu pronemačkog generala Milana Nedića, za vreme koje se donose rasistički zakoni poput onih u Nemačkoj. Po tim zakonima jevrejski građani bivaju potpuno obespravljeni – zabranjeno im je školovanje, lečenje i bavljenje brojnim zanimanjima. Zabranu rada prvi su dobili lekari, apotekari, zanatlije i trgovci koji su se bavili proizvodnjom i prometom hrane, kao i državni činovnici. U periodu Komesarske uprave i u periodu 'vlade nacionalnog spasa' Milana Nedića, jevrejski građani se ucenjuju, pljačkaju, uzimaju za taoce, ubijaju. U sabiranju, popisivanju, hapšenju i internaciji aktivno učestvuje Nedićeva kvislinška država i Ljotičeve grupe. Nedićeva vlada na sebe uzima zadatak da očisti Srbiju od Jevreja, na čemu rade njegove oružane formacije i Specijalna policija koja je na početku rata oformila odeljenje za Jevreje i 'Cigane'. Uporedo sa fizičkim uništavanjem Jevreja traje i antisemitska kampanja, koja nije prestajala ni onda kada više nije bilo Jevreja u Srbiji. Organizuju se antijevrejske izložbe, Jevreje krive za rat, razaranja i okupaciju, štampaju se kvislinške novine, antijevrejski leci i plakati. Sve što se posle desilo dobro je poznato: logori, tortura i likvidacije.²

Pre razmatranja rasizma i antisemitizma kod srpskih fašistički orijentisanih intelektualaca i političara, treba jasno definisati šta je to fašizam, kao i koje su sličnosti, a koje razlike između fašizma u Srbiji i razvijenog fašizma u Srednjoj Evropi. Rasističke i antisemitske ideje u programu jedne stranke, ili u pogledu na društvo pojedinih intelektualaca, nije dovoljan uslov da se te stranke nazovu fašističkim ili ti intelektualci fašistima. Da bi se govorilo o fašizmu moraju postojati idejne pretpostavke i specifični pogledi na društveno uređenje. Ernest Nolte upozorava da mora postojati 'fašistički minimum' bez koga je reč fašizam bez smisla³ (Nolte, 1990: 14).

Kao definiciju u ovom radu uzećemo da se klasični fašizam odnosi na sledeće: autoritarni nacionalizam koji sadrži rasizam, antisemitizam, antikomunizam, brani jedno korporativno staleško uređenje društva. U organizacionom pogledu raspolože

² U Drugom svetskom ratu 80% jevrejske populacije izgubilo je život. Detaljnije o represiji nad Jevrejima za vreme kvislinške vlasti: Milosavljević, 2006.

³ Prema Nolteu, fašističke su one partije, pokreti i ideje koje sasvim jasno stoje na krajnoj desnici političkog spektra, a „pre svega su radikalnije antikomunistički nastrojeni od poznatih desničarskih partija pre svetskog rata, ali u isto vreme sadrže i više levičarskih elemenata od ovih. Njihova spoljna obeležja su sklonost ka uniformama, načelo vođe i simpatije prema Musoliniju, Hitleru ili obojici“ (Kuljić, 1990: u Nolte, 1990: 469)

militarističkom partijom, sa oružanim partijskim grupama i snažno istaknutim harizmatiskim vođom. Na njegovom putu do vlasti aktivno ga podržava deo krupnog kapitala (Kuljić, 1985: 228).

Kod fašističkih pokreta i nastojanja u Srbiji tridesetih godina XX veka mogu se uočiti specifičnosti u odnosu na razvijene oblike ovog društvenog pokreta. Specifične okolnosti u novoformiranoj kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Kraljevina Jugoslavija), izazvale su pojavu fašističkih pokreta koji su se oslanjali na nacionalnu konzervativnu tradiciju.

Na razvoj ovakvih pokreta presudno su uticali događaji iz 1928. godine: ubistvo u skupštini, slom parlamentarizma, a potom i zavođenje diktature kralja Aleksandra Karađorđevića. Atmosfera i ambijent kraljeve lične diktature, te opšte razočaranje stalnim političkim sukobima među partijama, nerešena nacionalna pitanja u novoj državi i ogromna ekonomska kriza izazvana opštom svetskom krizom kapitalizma, bili su povod prodiranju fašizma u srpsko društvo. Intelektualci razočarani u liberalizam i tekovine prosvetiteljstva, političari sa ekstremno konzervativnim i nacionalističkim uverenjima, delovi sveštenstva i krupnih kapitalista, potražili su 'treći put', nešto što nije ni liberalizam, ni njegova komunistička alternativa. Takvo rešenje, poučeni italijanskim i nemačkim primerom, pronašli su u fašističkom pokretu.

Osobnosti fašističkih pokreta u Srbiji u odnosu na takve pokrete u razvijenim zemljama izvirale su iz strukture jugoslovenskog društva, čiji je Srbija bila deo. Srbija je nerazvijena, pretežno agrarna zemlja, slabo industrijalizovana, skoro bez srednje klase koja bi bila ideološko uporište fašističkim pokretima kako je to bio slučaj u Italiji i Nemačkoj. Zbog svega ovoga srpski fašizam okretao se seljaštvu. Stalno romantičarsko veličanje seljaka kao najčistijeg dela društva, „stvaralačkog praizvora životne snage“ i čuvara rasnih kvaliteta nacije, imalo je za cilj da se pokret omasovi, s obzirom da su seljaci bili najbrojniji deo populacije (Kuljić, 1974). Seljak se smatrao i za konzervativnu branu prodoru individualističkih vrednosti Zapada, ali i kolektivističkih ideja koje su dolazile sa istoka. Nasuprot seljačkom patrijarhalno-junačkom shvatanju života stajali su stranci, Jevreji i Cincari koji su bili nosioci racionalne organizacije života i rada, i promoteri kapitalizma u Srbiji. Ovo, za fašizam tipično razvijanje kulta sela, nasuprot gradu i gradskom načinu života kao leglu rasne degeneracije koju donosi 'strani element', povezivano je sa tada novim i popularnim idejama Oswalda Spenglera o cikličnom kretanju istorije (upor.: Velmar-Janković, 1938).

Protagonisti antisemitskih ideja svoju klasično fašističku retoriku obogaćivali su mistično-religijskim sadržajem, iracionalnim tumačenjima istorije i demagoškim objašnjenjima srpske tradicije. „Vizija poželjnog društva nije u ovih pokreta sitno-buržoaski, anti-monopolistički kapitalizam sitnih preduzetnika, već plemenska zamisao balkanskog patrijarhalnog sela“, primećuje Kuljić (Kuljić, 1985: 253).

Rasno-biološke ideje javljaju se kod pretežno konzervativne srpske inteligencije koja je u kraljevini SHS, a potom kraljevini Jugoslaviji stajala na liniji tradicionalnog srpskog nacionalizma. Ovaj krug intelektualaca smatrao je sebe zaštitnikom srpske patrijarhalne tradicije i kulture od nasrtaja raznih 'belosvetskih' - izama: od republikanizma i liberalizma, do socijalizma, komunizma i anarhizma. U svojoj fanatičnoj borbi pripadnici ovog intelektualnog kruga vremenom počinju da ispoljavaju naročitu slabost prema ekstremnim ideologijama, pre svega fašizmu i nacizmu. Tendencija približavanja fašističkim stavovima pojačala se posle šestojanuarske diktature 1929. godine, a posebno nakon dolaska nacista na vlast u Nemačkoj (Janićijević, 1984: 183-184). U ovoj grupi zastupnika ideja socijalnog konzervatizma našli su se i ljudi koji će pokušati da u svoj reakcionarni filozofski sistem uključe i rasističke, eugeničke i antisemitske ideje, koje su tridesetih godina XX veka dobile jak vetar u leđa jačanjem Nacističke partije u Nemačkoj, a zatim i njenim konačnim dolaskom na vlast. Pored činjenice da se eugenički pokret nikako ne može poistovetiti sa nacizmom, imajući u vidu da su u eugeničke ideje verovali i pojedini liberali, socijal-demokrati, pa čak i mnogi Jevreji, eugenika ipak tek u nacizmu dobija prostor za punu praktičnu primenu.

Rasizam je usponom Hitlera snažno dobio na aktuelnosti svuda po Evropi, pa je samim tim i u Srbiji našao svoje fanatične poklonike. Njihovi radovi i članci su prvi ozbiljan pokušaj da se u Srbiji sa pozicija otvorenog biološkog rasizma i socijal-darvinizma daju tumačenja i objašnjenja za društvene procese, istoriju i politiku.

Sa širenjem ekstremnih tumačenja darvinizma i jačanjem njegovog uticaja na nauku, medicinu i politiku krajem XIX i početkom XX veka, ideje o biološkoj nejednakosti ljudi zadobile su veliki broj pristalica i postali najvažniji oslonac doktrini eugeničkog pokreta, a kasnije i doktrini fašističkih pokreta širom sveta (Weikart, 2005). Eugenički pokret bio je kvazi-nauka o čistoti rase i rasnom odabiranju (rasisti su je zvali 'nauka o rasnoj higijeni'), a svoju doktrinu oblikovao je pod uticajem darvinizma s jedne, i devetnaestovekovnog klasičnog rasizma s druge strane. Eugenika je zasnovana na pretpostavci da nisu svi ljudi jednako vredni, a naglašavala je presudan značaj nasleđa u određivanju fizičkih, mentalnih i moralnih osobina.

Po eugenistima postoje ljudi koji su 'inferiorni' (nem. *minderwertig*), koji nisu vredni života, i oni 'superiorni', ljudi na kojima leži budućnost civilizacije. Mentalno i fizički hendikepirane osobe posmatrane su u kontekstu inferiornih, nižih, beskorisnih jedinki, koje predstavljaju teret za društvo (Weikart, 2005).

U klimi koju oblikuje većinom iracionalni strah od neprijatelja, koji navodno ugrožavaju budućnost nacije, ne začuđuje što, uz ekstreman antimarksizam, rasne ideologije poput antisemitizma, socijalnog darvinizma i eugenike sve više dolaze do izražaja. Rasni antisemitizam u Nemačkoj preuzimale su stranke, udruženja,

studentski savezi i interesne organizacije, i mešale ga s ostalim prtljagom antimarksističkog, militarističkog i radikalnog nacionalizma. Eugenički pokret, sa sve većom podrškom u naučnim krugovima, raspirivao je strahove na granici paranoje, od rasne degeneracije koja proizilazi iz sve niže stope nataliteta 'boljih' društvenih grupa i porasta nataliteta onih 'nižih'. Sve je više raslo ogorčenje rasista zbog sažaljevanja i pružanja pomoći onima na koje se gledalo kao na društveni balast, a to su 'bezvredni životi' asocijalnih, hendikepiranih, osobito duševno bolesnih, zbog njihovog navodno nespontanog polnog nagona. Eugenisti su smatrali da se ni po koju cenu rasne osobine ljudi sa lošim biološkim kvalitetom ne smeju širiti.

U ovom kontekstu, zakon o sterilisanju i likvidiranju određenih kategorija 'degenerika' nailazila je na sve veću podršku, posebno u medicinskim i antropološkim krugovima, čak i među naučnicima koji su bili liberalnog ili socijalističkog političkog usmerenja. Takođe, pokušaj širenja ovih ideja u Srbiji dolazio je upravo iz krugova pojedinih lekara i antropologa, pre svega onih okupljenih oko *Jugoslovenskog higijenskog zavoda*. Među njegovim saradnicima bilo je dosta onih koji su gajili rasističke i antisemitske ideje, a značajan broj članova najužeg rukovodstva fašističke organizacije *Zbor* bili su saradnici *Zavoda* (Stefanović, Ivanić, Vlahović).

Veliki problem svih eugenista bio je kako naučno dokazati ekstremne tvrdnje o inferiornosti i superiornosti. Pokušavajući da pribave naučne dokaze za svoja stanovišta, neki naučnici su pribegavali merenjima delova ljudskog tela, ne bi li pronašli neke biološke zakonitosti.

Rasizam je postojao mnogo pre darvinizma, ali ga je darvinizam umnogome radikalizovao, pružajući naučno opravdanje za rasnu nejednakost, međurasnu borbu, pa čak i istrebljenje rasa. Naučnici su se suprotstavljali sentimentalnoj koncepciji vrednosti ljudskog života, ustajući protiv, kako su smatrali, nenaučne i neprirodne zamisli o jednakosti ljudi. Devaluacija ljudskog života igrala je fundamentalnu ulogu u eugeničkim raspravama pa, imajući to u vidu, razumljivo je zašto su mnogi naučnici bez ikakvih moralnih ograda predlagali sterilizaciju, izopštenje i ubijanje ljudi (Weikart, 2005).

Pored bolesnih, invalida i 'nasledno opterećenih', u grupu inferiornih i štetnih spadale su i neevropske rase i narodi. Većina eugenista prihvatila je i učenje o rasnoj nejednakosti, pa su tako tvrdili da postoje ne samo inferiorni pojedinci, već i inferiorne rase koje nisu vredne, koje ne stvaraju kulturu, niti na bilo koji način doprinose ljudskom razvoju. Govoreći o neevropskim inferiornim rasama, naročito su apostrofirane žuta rasa i Jevreji. Žuta rasa je u neomaltusovskom stilu prikazivana kao rasa u preteranoj demografskoj ekspanziji i širom Evrope širena je panika i strah od 'žute opasnosti'. Slika Jevreja kao niže rase oslanjala se na već postojeću antisemitsku tradiciju kojoj su sada pridodate i naukom obavijene rasističke ideje.

Kako primećuje Richard Weikart, pred kraj XIX veka veliki broj zagovornika biološkog rasizma radikalizovao je rasne razlike i postavio ih za centralnu temu razmatranja i tumačenja nastanka i nestanka civilizacija, kao i razmatranja političkih borbi na unutrašnjem i spoljnom planu. Pre 90-tih godina XIX veka pobornici biološkog rasizma su se uglavnom usredsređivali na razlike između Evropljana, s jedne strane, i afričkih crnaca, Azijata, američkih Indijanaca i australijskih Aboridžina s druge strane. Pred kraj 19. veka, prilično veliki broj zagovornika biološkog rasizma radikalizovao je rasne razlike ističući nadmoć nemačke ili 'arijevske' rase, istovremeno je suprotstavljajući Jevrejima. Mnogi od ovih arijevske rase rasista i antisemita, među kojima je bilo mnogo naučnika i lekara, zaodenedli su se ruhom nauke kako bi se njihovo učenje činilo ispravnijim i prihvatljivijim (Weikart, 2005). Na taj način su nastojali da spoje eugeniku, nacionalizam i antisemitizam.

Talas popularnosti ovih ideja tokom tridesetih godina XX veka nije zaobišao ni Srbiju i njene naučne krugove. Kod manjeg broja intelektualaca koji su delovali u Srbiji u tom periodu pojavljuju se ovakve rasističke ideje, a one se kombinuju sa oštrom kritikom zapadne civilizacije koju su videli kao degenerisani svet u raspadanju, koje je uzrokovano prevaziđenim kapitalističkim načinom proizvodnje, kao i zapostavljanjem i propadanjem seljaštva kao rasnog fundamenta društva. Za ovaj rad interesantni su tekstovi pojedinih lekara i antropologa koji su rasizam i rasistički antisemitizam pokušali da promovišu u Srbiji. Najbolji primeri za to su razmišljanja antropologa Branimira Maleša i dvojice lekara, Svetislava Stefanovića i Stevana Ivanića.

Da bi se kontekst njihovih rasističkih i antisemitskih ideja razumeo, bitno je prikazati i ideje ovih autora o rasnoj pripadnosti srpskog naroda, njihovo tumačenje o uklanjanju inferiornih, kao i njihovo konstantno nastojanje da upozore na prisutnost strane rase i na njen uticaj na kvalitet domicilne rase. Njihove rasističke ideje i stavovi potpuno su se poklapali s onim što je tada bilo aktuelno u Nemačkoj, a svoju inspiraciju nalazili su na stranicama knjiga koje su pisali pre svega nemački rasistički autori.

U časopisu *Ideje*, koji je izlazio u Beogradu 1935/36, vlasnika Miloša Crnjanskog, po svojoj koncepciji, tekstovima i uređivačkoj politici, glasilo bliskom krajnjoj desnici u srpskoj intelektualnoj i književnoj javnosti tog doba, vodila se za ovaj rad interesantna polemika između Svetislava Stefanovića i njegovog kolege lekara Branimira Maleša⁴.

⁴ Branimir Maleš, antropolog i lekar, bio je docent na Beogradskom univerzitetu. Specijalizovao se u Rimu i bio član nekoliko antropoloških udruženja u fašističkoj Italiji: od 1928. Rimskog društva za eksperimentalnu biologiju, od 1929. Rimskog antropološkog društva, od 1938. godine Italijanskog društva za antropologiju. Pisao je otvoreno rasističke tekstove za desničarske listove *Ideje*, *Otađbina*, *Studentske novine*, a posle početka antisemitske kampanje vladinih listova piše članke o

I Maleš i Stefanović bili su veoma ugledni građani tadašnje Srbije: prvi je bio antropolog, lekar i saradnik *Jugoslovenskog higijenskog zavoda*, a drugi lekar, književnik i dugogodišnji predsednik *PEN kluba* i *Jugoslovenskog lekarskog društva* (Petrović, 1995: 79). Pored stavova ove dvojice, za razmatranje rasizma i antisemitizma u Srbiji važno je prikazati i ideje možda najiskrenijeg i najdoslednijeg rasiste, S. Ivanića, takođe lekara i saradnika Higijenskog zavoda.

Na početku bi trebalo upozoriti da su termini rasa i rasnost bili legitimni u javnom životu Srbije tih godina, i nije svaka njihova upotreba automatski rasizam. Ovi termini su obično upotrebljavani da naglase neke kulturne ili folklorne osobine pojedinih naroda Jugoslavije, obično bez pretenzije da se govori o više ili manje 'kvalitetnim' narodima, što bi bilo determinisano njihovom rasnom pripadnošću. Kod Maleša, Stefanovića i Ivanića upotreba ovih pojmova bila je mnogo zločudnija. Kod ovih autora može se govoriti o otvoreno rasističkim stavovima (Petrović, 1993: 7).

Polemiku dvojice lekara otvorio je Maleš svojim člankom *Rase i krvne grupe*, u kome tvrdi da krvna grupa ne igra važnu ulogu za utvrđivanje rase, ili makar nije od presudnog značaja (Maleš, 1934: 7). Autor takvim stavovima pokušava da dovede u pitanje tada aktuelnu teoriju o 'arijevskoj krvnoj grupi'.

Na takve tvrdnje reagovao je Svetislav Stefanović koji u istom časopisu iznosi potpuno suprotne ideje i razmišljanja. U svom članku *O krvnim grupama i rasnom problemu*, on navodi da je krvna grupa najznačajniji faktor za određenje tipa i kvaliteta pojedine rase. Po Stefanoviću, da bi se dobila informacija o rasnom kvalitetu jednog naroda neophodno je odrediti njegov *krvni indeks*, i o tome kaže: „Sve to, po mom mišljenju, pokazuje da je krvni indeks već potvrdio svoju važnost u ispitivanju rasnog problema, i da se bez njega, iako je skoro poznat i utvrđen, ne mogu tretirati rasna pitanja, a još manje se može odricati i poricati postojanje rasnih razlika. Naprotiv, rasna nauka i antropologija uopšte, dobila je ovim indeksom jedan od bitnih elemenata, više za naučna ispitivanja rasnog problema koji je na dnevnom redu ne samo čiste špekulacije nego i aktuelne politike“ (Stefanović, 1934: 3).

Krvni indeks kojim spekulirao Stefanović bio bi brojačno izražen odnos između dve najzastupljenije krvne grupe, A i B, odnosno njihova rasprostranjenost unutar jedne nacije ili države, koji se određivao matematičkom formulom $A+AB / B+AB$.

Krvna grupa A, tvrdio je Stefanović, preovlađuje kod nordijske (severne) rase, dok krvna grupa B preovlađuje kod azijskih i afričkih naroda. Krvna grupa 0 najprisutnija je kod Indijanaca. I pored tačnosti ovih stavova u bio-hemijskom smislu, autor neopravdano tvrdi da: što je u jednom narodu prisutnija krvna grupa A,

odnosno krvni indeks veći, to je taj narod kvalitetnije i plemenitije rase. Kod severnih naroda, ovaj indeks je najveći, jer je arijevska krvna grupa tu najzastupljenija, za šta navodi primere: Englezi imaju krvni indeks 4.3, a indeks za većinu azijskih naroda je ispod 1. Svoje ideje o krvnom indeksu kao elementu za utvrđivanje rasnog kvaliteta ovaj autor pokušava primeniti i na Jugoslaviju. Oslanjajući se na krajnje sumnjiva istraživanja *Centralnog higijenskog zavoda*, koji je na jako malom uzorku istraživao *indeks* za banovine na koje je jugoslovenska kraljevina bila geografski podeljena, Stefanović pravi hijerarhiju naroda koji u njima žive. Tako bi Beograd, Primorska banovina (Dalmacija i deo Hercegovine), Zetska banovina (Crna Gora) i Dunavska banovina imale najveći indeks u Kraljevini, na osnovu čega Stefanović izvlači čisto rasističke zaključke: „Mora odista izgledati značajno, da baš ovi krajevi Jugoslavije pokazuje najviši evropski krvni indeks, gde su državne sile, kao i u prošlosti, tako i u novijim dobima sve do sadašnjih dana, najvidnije dejstvovala i dejstvuju. Krajevi sa nižim krvnim indeksom, nižim od prosečnog, morali bi biti još naročito ispitani s pogledom na mešavine stranih kvaliteta u većem obimu“ (Petrović, 1995: 80).

Prema ovoj sumnjivoj statistici i zaključcima koje na osnovu nje iznosi, autor tvrdi da se na osnovu većeg prisustva krvne grupe A u krajevima gde žive pretežno Srbi može govoriti o njihovoj rasnoj superiornosti koja se ogleda u njihovoj državotvornosti, koja je manjkala drugim narodima tadašnje Jugoslavije. Pored natprosečnih, statistika prikazuje i banovine sa niskim krvnim indeksom, što se poklapa sa njihovom izmešanošću sa rasno nižim elementima iz čega proizlazi njihova navodna nedržavotvornost. Takve upravne jedinice su Drinska, Savska, Dravska i Vrbaska banovina.

Svet viđen kroz vizuru rasnog svodio bi se na biološki determinizam, na neprekidnu rasnu borbu, uzdizanje jednih i propast drugih u zavisnosti od toga u kojoj su meri uspeli da očuvaju čistotu i kvalitet svoje rase. Na isti način su razmišljali i srpski rasisti. Oni su svu istoriju čovečanstva, svu civilizaciju i kulturu ljudsku svodili na borbu među rasama. Mistifikujući krv, favorizovali su biološke na račun klimatskih i socijalnih faktora nastanka rasa. „Prvi i najvažniji činilac u formiranju jedne kulture je rasa“, tvrdi Maleš. Postoje rase koje su „nosioci kulture“ i one koje su „pasivne“, čiji je „kulturni nivo“ nepromenjen vekovima. Rasa je najvažniji faktor koji utiče na stvaranje, ali i propadanje, kultura, država i nacija, te je očuvanje rase što čistijom prevashodni zadatak jedne nacije (Petrović, 1993: 11).

Iako su im se gledišta razila po pitanju krvnih grupa i krvnih indeksa, ova dva autora potpuno su se slagala u tome da je, iako na svetu ne postoje potpuno čiste rase, neophodno da se rasa kojoj pripada srpski narod mora očuvati što čistijom, da se svakim danom nastoji ta rasa poboljšati i unaprediti. Autori tvrde da, iako su narodi mešavina rasa, svaki narod nastoji kvalitetne i dominantne osobine koje dominiraju u njegovoj rasi očuvati i unaprediti.

Maleš u jednom svom članku u *Idejama* o ovome piše: „Narodi su mešavina rasa. Ali svaki narod ističe svoje pretežno rasne osobine. Kod Jugoslovena preovlađuje rasa Dinaraca, na osnovu biološke nadmoći koja se ispoljava dominantnošću karakteristika prilikom ukrštanja sa drugima“. Dinarci su, tvrdi Maleš, ljudi budućnosti, njihovim rasnim odlikama divili su se svi putopisci koji su ikada posetili Crnu Goru i Hercegovinu. Oni su po njemu rasno, moralno i fizički najčistiji deo srpskog naroda, između ostalog i zato što su najmanje iskvareni infiltracijom stranog rasnog elementa. O dinarskoj rasi na istom mestu Maleš piše: „To je ta dinarska rasa kojoj se danas i najveći šovinisti nemački naučnici dive, čije osobine i fizičke i duhovne stavljaju u isti red sa osobinama 'nemačke' nordijske rase. To je rasa koja je održala srpsko ime i srpsku krv kroz vekove. (...) A za antropologe i fiziologe jasna je nadmoć i biološka vrednost ove rase, ovih ljudi koji se mogu prilagoditi svakom radu i svakoj klimi, koji mogu da podnesu glad i teret i koji su 'mreti svikli bez golema jada'(...)“⁵ (Maleš, 1935b: 3).

Za Maleša se superiornost dinarske rase ne ogleda samo u biološkoj nadmoći, već i u duhovnim kvalitetima tih ljudi. Njegova razmišljanja o moralnim osobinama dinarske rase otkrivaju da su mu bile bliske ideje *lamarkizma*, teorije prema kojoj živi organizmi svom potomstvu prenose stečene osobine. Lamarkisti su smatrali da evolucija živih organizama nastaje kao rezultat zbira napora mnogih generacija da se izbore da prežive u svojoj sredini i da iskoriste mogućnosti koje im se pružaju u njoj. Ova teorija bila je za mnoge privlačna zbog svoje tvrdnje da ljudska volja i napor imaju značaja u evolutivnim procesima.⁶ Isticanje nasleđivanja mentalnih i moralnih osobina krajem XIX i početkom XX veka, počelo je naročito da se naglašava u oblasti psihijatrije. Jedan od veoma značajnih teoretičara koji je povezo lamarkističku teoriju i psihijatriju bio je italijanski psihijatar Cesare Lombroso. Lombroso je 70-tih godina XIX veka razvio svoju teoriju o “rođenom zločincu”. On je smatrao da su određeni biološki tipovi genetski predodređeni (može se čak reći prisiljeni) da budu zločinci. Prema njegovoj teoriji, “rođeni kriminalci” u savremenoj Evropi su atavistički, odnosno nasledili su svoje osobine od predaka iz ranijih perioda evolucije, koji su bili okrutniji i ne baš moralno besprekorni.⁷ Stiče se

⁵ ...Iz Hercegovine, iz Crne Gore, delom iz Like, kao i ostalih naših krajeva u kojima najveći deo stanovništva pripada dinarskoj rasi, dinarski su se elementi, telesni i duševni, širili sad brže sad sporije, ali bez prekida skoro svuda gde ima Srba i Hrvata. Dinarske su karakteristike skoro sve i skoro uvek dominantne, tj. kod ukrštanja i mešanja sa nedinarskim osobinama, one preovlađuju, nasledne su i nasleduju ih bliži i dalji potomci (...) pa bi se moglo reći o biološkoj i etničkoj homogenosti dinarske rase“ (Maleš, 1935b: 3).

⁶ Lamarkizam je u XX veku diskreditovala zvanična nauka, budući da centralni princip molekularne biologije glasi da se genetska informacija prenosi jedino od hromozomske nukleinske kiseline prema belančevini a ne i obrnuto, pa, prema ovom principu, nije moguće prenošenje stečenih informacija između generacija (Hayes, 1999).

⁷ U nadi da će uspeti da otkrije vezu između fizičkih i mentalnih ili moralnih osobina, on je proučavao fizičke osobine poznatih kriminalaca, naročito oblik njihove lobanje i crte lica.

utisak da kao što Lombroso razvija teoriju o rođenom kriminalcu, tako i Maleš želi da dokaže da među Jugoslovenima ima veliki broj onih koji su 'rođeni heroji'. Maleš je, u skladu s teorijom lamarkizma, naglašavao da rasa ima moć da sačuva biološke karakteristike tokom ogromnog vremenskog perioda, i to ne samo fizičke već i mentalne, pa čak i moralne. On je osobine poput nesebičnosti, hrabrosti, marljivosti, štedljivosti i mnogih drugih smatrao naslednima. Tako su čast, velika hrabrost, poštenje i humanost dinaraca determinisani njihovom rasnom pripadnošću (Maleš, 1935a: 4). Ovakvim stavovima Maleš odbacuje uticaj obrazovanja, vežbanja i sredine u oblikovanju čovekove prirode.

Kada pogledamo stavove Branimira Maleša o superiornosti ljudi s Dinarskih planina u moralnom i biološkom smislu, primećuje se da su oni bili na tragu divljenja i pohvala na račun dinaraca koje su izricali mnogi srpski naučnici, romantični pesnici i političari sa kraja XIX i početka XX veka (najpoznatiji je verovatno bio geograf Jovan Cvijić). U prilog ovakvim shvatanjima išlo je i mitsko shvatanje i tumačenje istorije Srba. Dinarci su po ovakvim tumačenjima smatrani potomcima nepokorenog srpskog plemstva koje se sklonilo u planine da bi nastavilo borbu protiv Turaka, posle propasti srpske srednjovekovne države.⁸ Živeći vekovima u planinama, smatralo se da su ovi ljudi stvorili svoj autohtoni moral, svoje društveno uređenje i strogu plemensku hijerarhiju, a biološkim ukrštanjem samo sa pripadnicima svog plemena očuvali čistoću krvi. I Maleš i Svetislav Stefanović su očigledno čvrsto verovali u ovakvu interpretaciju istorije, pa su za ovakve stavove pokušali da pribave biološke i antropološke dokaze, i u tom cilju posegli za otvorenim rasizmom.

Još jedan od razloga za uporno insistiranje na rasizmu i biološkom determinizmu je i želja ovih autora da se Srbi, i s njima Jugosloveni, prikažu kao narod sa čistim arijevskim poreklom, i da se kao takvi uklope u 'novi evropski poredak naroda', čije je uspostavljanje jačanjem Hitlera i njegove rasističke države srpskim rasistima izgledalo više nego izvesno. Pored političkog, i rasno prilagođavanje novoj Evropi omogućilo bi Srbima, i Jugoslovenima uopšte, što viši položaj u rasnoj hijerarhiji Evropljana. Kao reprezent rasnog kvaliteta Srba i Jugoslovena poslužio bi dinarski tip čoveka, o kome su već pisali neki od najvećih autoriteta rasizma, kao na primer Houston Stewart Chamberlain.⁹

Nije isključeno da ovakvim stavovima o dinarskoj rasi Branimir Maleš ima za cilj i da uspostavi jedan viši kolektivni identitet oko koga bi se okupili jugoslovenski

⁸ Dugo su nacionalistički političari i istoričari pokušavali da kao naučnu činjenicu prikažu sumnjivu tezu o Crnoj Gori kao državi koja je nastala kao „Kosovski zbjeg“, koji je sačuvala iskrnu nacionalne svesti dok je ostatak srpstva bio okupiran.

⁹ Chamberlain je inače govorio pohvalno o rasnim kvalitetima ljudi iz Bosne, Crne Gore i Hercegovine, i smatrao je da oni verovatno imaju germanske korene pošto su po mnogo čemu slični Nordijcima (Molnar, 1996).

narodi, budući da se često u njegovom radovima ističe da su Dinarci ne samo srpska već i jugoslovenska najbolja rasa, kojoj pripadaju i delovi drugih naroda. Kao i kod istomišljenika u Nemačkoj i rasizam Branimira Maleša je internacionalan. Procenat prisustva kvalitetne rase u određenom narodu čini taj narod boljim u fizičkom i duhovnom pogledu, ali rasa ne poznaje nacionalne granice već se nalazi na određenom geografskom prostoru na kome može postojati više nacionalnih država. Dinarci su najbrojniji među Srbima, ali i među Hrvatima i Slovencima čine značajan procenat. Maleš (kao i Stefanović i Ivanić) bio je pristalica integralnog jugoslovenstva, i verovatno je u rasi video element oko koga bi ujedinio inače politički veoma posvađane jugoslovenske narode. Ovi profašistički intelektualci čvrsto su verovali u integralno jugoslovenstvo, unitarizam i monarhizam kao postulate koji bi trebalo da obezbede društvenu harmoniju jugoslovenskoj zajednici. Ovim postulatima srpski eugenisti dodaju i rasnu istovrsnost većine stanovnika Jugoslavije. Društvena i nacionalna dezintegracija nastojala se prevazići rasističkom integracijom, tako što bi rasni determinizam dominirao kulturom, politikom i ekonomijom, i bio faktor koji budi svojevrsnu rasnu solidarnost između Srba, Hrvata i Slovenaca. Nacionalni i ekonomski faktori u politici donosili su samo velike probleme, netrpeljivost, te plemenske, verske i klasne separatističke tendencije. Na ovaj način rasa bi kao zajednička i sveta stvar svim Jugoslovenima postala element zajedništva oko koga bi se okupile politički i ideološki razjedinjene frakcije jugoslovenskog idejnog spektra, i kao takva postala bi osnov jugoslovenskog nacionalizma.¹⁰

Maleš je pokazao fanatičnu želju da Srbe i Jugoslovene prikaže kao arijevce, a u potrazi za argumentima, slično kao i rasisti u Nemačkoj, poseže za srednjovekovnom prošlošću. Karakteristično za fašizam, on veliča srednji vek, njegova moralna načela, korporatistički način privređivanja, strogu hijerarhiju i rasnu čistotu. U svom članku *Rasno poreklo Svetog Save* Maleš na osnovu likova sa fresaka nastoji dokazati arijevske poreklo članova vladarske porodice Nemanjić, koje u svojoj tipologiji svrstava u plave Dinarce - *atlantomediteranske* rase. On u ovom delu tvrdi da su Nemanjići bili plave kose, svetle puti, visoki rastom i da je na osnovu njihovog izgleda jasno zaključiti da su bili čisti arijevci, pozivajući se ponovo na zapažanja Stewarta Chamberlaina (Maleš, 1939: 37-45).

Slično rasistima i eugeničarima u Nemačkoj, i rasisti u Srbiji nastojali su da spoje antropologiju i eugeniku sa socijalnim idejama. Najotvorenije ideje rasizma i antisemitizma Maleš, Stefanović i posebno Stevan Ivanić pokazivali su u njihovim razmišljanjima o politici rasne higijene koju treba jedna država da vodi, zatim u stavovima o aktuelnim spoljnopoličkim pitanjima i pitanjima o jevrejskoj rasi. Njihova glavna opsesija bila je očuvanje čistote rase kojoj pripadaju. Da bi se ova, za njih, sveta misija ispunila, bila je neophodna pametna politika državne

10 Više o fašističkom integralnom jugoslovenstvu: Bakić, 2004: 416-434.

intervencije. Svi eugenisti smatrali su da država i medicinski stručnjaci moraju zajednički da rade na zadatku poboljšanja genetskih kvaliteta i zdravlja nacije. Zagovornici eugenike jedinstveni su u shvatanju da nisu svi ljudi jednakog kvaliteta, da su neki “inferiorni”, a neki “superiorni” i da bi odluke vezane za reprodukciju trebalo da se podrede interesima budućih generacija, a sve u skladu sa Hitlerovim porukama iz *Mein Kampf*-a, da „ko god nije fizički i mentalno zdrav i dostojan, ne sme svoje patnje da ovekoveči u telu svog deteta“ (Adolf Hitler).¹¹

Stavove o neophodnosti državne intervencije u cilju čuvanja i poboljšanja kvaliteta rase Maleš iznosi u svojoj brošuri *O ljudskim rasama*, u kojoj je objedinio nekoliko svojih predavanja održanih na Kolarčevom univerzitetu. U brošuri se razmatraju pitanja klasifikacije evropskih rasa, daju pregledi poznatih teoretičara rase iz Hitlerove Nemačke, kao što su Hans Günther, Eugen Fischer i Egon von Eickstedt, te izvode zaključci u stilu pomenutih autora, koji su i bili inspiracija za ovo delo: “Pre svega, dakle, treba sačuvati psihičke oblike, jer one su u stvari bitno narodne, a zatim treba odstraniti nesposobne za život, proizvod bolesti i degeneracije, neizlečivo bolesne, pa ma kojoj rasi pripadale takve nasledno opterećene osobe. Treba omogućiti potomstvo zdravih roditelja i telesno i duševno, naročito potomstvo rasno čistih tipova i sa većom telesnom i duševnom harmonijom. I ne dozvoliti da se razviju pojedinci i generacije biološki i karakterno slabije vrednosti. To mora da je najsvetiji cilj jednog svesnog naroda. Jer je u tome neprekidna biološka borba koju vodi svaki narod, svaka nacija, bio toga svestan ili ne” (Maleš, 1936).

Srpski rasisti bili su pod snažnim uticajem ideologa nemačkog rasizma, Hansa Günthera. Od lekara koji je bio poznat po nadimku *papa rasizma* (Wikipedia), domaći rasisti preuzeli su rasistički pogled na kulturu i istoriju, stavove o problemu mešanja rasa i stavove o pitanju jevrejske rase. Günther je bio pristalica darvinističkog objašnjenja ljudske evolucije i tvrdio je da njegova razmatranja problema rase ima za cilj da “probudi i usmeri svetsku pažnju na rasno određeni karakter istorije” (Weikart, 2005). Odbacio je marksistički materijalistički koncept istorije, zamenivši ga rasnim konceptom istorije. Dok je s jedne strane odbacivao ideju da u bilo kom delu Evrope postoji neka potpuno čista rasa, što su preuzeli rasisti u Srbiji, Günther je mešanje rasa prikazao kao nešto pogubno i nadao se da će se nordijska rasa truditi da se pročisti od stranih rasnih uticaja. On je tvrdio da mešovite rase poseduju pravu zbrku naslednih elemenata koji stvaraju kaos, uključujući i onaj moralni, što uslovljava pojavu etičkog relativizma. Sam Günther je, međutim, bio pristalica moralnog relativizma po tome što je smatrao da svaka rasa ima svoj poseban moral, i da će rasno čistunstvo ojačati moralnost svake pojedine rase. Tako se moralnost nordijske rase može ojačati čišćenjem te rase od

¹¹ Za sve rasiste sveta, pa i za ove u Srbiji, primer odgovorne politike jedne države kada je u pitanju očuvanje rasnih kvaliteta bila je nacistička Nemačka.

njenih nenordijskih elemenata. O Jevrejima je govorio kao o štetnoj i potpuno nekreativnoj rasi, i oštro osuđivao brakove između Nemaca i Jevreja, nazivajući takve veze „rasnom sramotom“ (nem. *Rassenschande*), izraz koji će kasnije obilno upotrebljavati nacisti (Weikart, 2005). Kao i Chamberlain, i on se pohvalno izrazio o dinarskoj rasi, svrstavajući je u rasu blisku nordijskoj (Nedeljković, 1980: 3-30).

Pred sam početak II svetskog rata, u najoštrijoj formi i najotvorenije javio se poziv za preventivnim uklanjanjem manje vrednih pojedinaca i za neophodnom državnom kontrolom genetskog potencijala nacije, potekao iz pera lekara *Higijenskog zavoda*, Stevana Ivanića. Ivanić je bio jedan od vodećih ljudi JNP Zbor, a za vreme okupacije bio je na mestu komesara za socijalnu politiku i narodno zdravlje u komesarskoj vladi Milana Aćimovića (Stefanović, 1984: 87). I pre učešća u kvislinškoj vlasti zalagao se da se u ime rase moraju primeniti radikalne mere, i da se 'narodno zdravlje' ne sme ostaviti slepom slučaju, već je bitno voditi računa o rasnoj higijeni kroz odabiranje, segregaciju i sterilizaciju.¹²

On je 1939. veoma afirmativno govorio o knjizi *Higijena rase* rumunskog eugeničara Georga Banua. U prikazu knjige on daje svoja razmišljanja o pitanju očuvanja rasnih kvaliteta, i na jednom mestu kaže: „Rasna higijena ima zadatak da obezbedi potpuno razviće prve vrste (telesna i moralna elita), da unapredi merama zaštite celinu normalne populacije, pa i da ih usavršava, i treće, da istrebi iz rasne celine nasledno opterećene (ludake, padavičare, gluvoneme, nasledno slepe, nasledne zločince, alkoholičare, skitnice i sl.). (...) Treba sterilizovati gornje kategorije populacije i sprečiti njihovo razmnožavanje. To se postiže segregacijom (izdvajanjem). Takodje treba sprečiti melezanstvo, odnosno ukrštanje različitih rasnih tipova“. Kao pozitivan primer zemlje koja je dobro uredila rasno-higijensko pitanje, Ivanić navodi nemačko rasno zakonodavstvo, izražavajući svoje pohvale o nacističkom zakonu o sterilizaciji donetom u julu 1933. godine (Petrović, 1993: 10). Posledica ovog zakona o obaveznoj sterilizaciji bila je sterilizacija preko 300.000 ljudi zbog njihovih navodnih naslednih 'nedostataka', koje su uključivale ne samo urođene psihičke i fizičke bolesti, već i alkoholizam.

Promoteri rasizma i rasnog antisemitizma pokušali su faktor rase i rasnog istaći kao najvažniji faktor u formiranju države i nacije, ali i kao veoma važan faktor koji determiniše svetsku politiku. Objasnjavajući nastanak i funkcionisanje kapitalizma, i dajući svoja tumačenja problema mešanja rasa pomenuti autori otvoreno pokazuju svoj antisemitizam.

¹² Ivanić je pisao tekstove sa antisemitskom sadržinom i u glasilu *Otađzbina*, a bilo je i pokušaja da se daju neke rasističke smernice koje su podsećale na rasistička nastojanja Nemačke. Naime, u jednom tekstu koji je pisao S. Ivanić kaže se: „Moramo sprovesti najpuniju socijalnu i higijensku zaštitu, jer samo u tako povoljnim prilikama možemo izvesti pravo odabiranje rasno najboljih“. Kada je osnovan pokret Zbor, u njegovom programu je stajala Ivanićeva nejasna rečenica koja je imala rasistički prizvuk: „Rasno-biološka zaštita narodne životne snage i porodice mora biti u osnovi svake državne, društvene i privredne politike“ (Bojić, 1996: 56).

Polemišući sa stavovima marksista, Stefanović je u časopisu *Ideje* pokušao da dokaže da su rasni faktori ti koji su bili odlučujući u stvaranju kulture, nacije i države. Stefanović tvrdi da sve kulture stvaraju pojedine rase, a ekonomski faktori su ti koji deluju razarajuće na svaku kulturu i vode je ka nestajanju. Drugačije rečeno, rasna snaga se bori protiv ekonomskih i političkih razarajućih uticaja na kulturu. Novac i bogatstvo su uvek faktori degeneracije, zbog činjenice da su skoro uvek u rukama rasno nižih elemenata. Govoreći o rasno nižim elementima Stefanović misli na Jevreje, kao nosioce kapitalističkog načina proizvodnje. Jevreji u državu koju je stvorila domaća rasa unose špekulantski kapital, koji uništava nacionalnu ekonomiju, nacionalnu kulturu i državu (Stefanović, 1935a: 4). Pokušavajući da rasnom retorikom prikrije stvarne ekonomske probleme u Jugoslaviji, Stefanović za loše ekonomske prilike uporno okrivljuje Jevreje, kao i druge rasno niže elemente. Stefanovićeva rasistička teorija se ni po čemu ne razlikuje od rasnih teorija drugih fašista u kojima se „društveno-ekonomske protivrečnosti kapitalizma“ zamenjuju i zamagljuje „prividnim biološkim suprotnostima, klasne razlike rasnim, a socijalno oslobođenje rasnom higijenom“ (Kuljić, 1985: 208).

Pokušaji da se spoji rasizam i antikapitalizam obično ide na štetu Jevreja, koji su i ovde prepoznati kao rasa koja nije sposobna da opstane baveći se ničim drugim osim špekulacijom. Stefanović želi da opravdano nezadovoljstvo radničkih i seljačkih slojeva stanovništva zbog ogromne ekonomske krize okrene protiv Jevreja kao glavnih krivaca i uzročnika lošeg ekonomskog stanja, budući da njih prepoznaje kao rasu špekulanata, zeleneša i berzanskih mešetara.

O problemu infiltracije pripadnika niže rase u ekonomski život, Stefanović na jednom mestu kaže: „Skinuti s čovečanstva prokletstvo bogaćenja i proleterizovanja rada, dva zla njegove društvene strukture zasnovane na profitu, to su dva najviša zadatka, ne samo čistog rasizma nego i obnovljenog nacionalizma. To su najteži i najznačajniji zadaci koje je čovečanstvo ikada postavilo sebi u ovakoj javnosti kao danas (...) još dalje, jedan razlog više da se rase evropskog čovečanstva, nordijska, dinarska, mediteranska u nesumnjivoj superiornosti svojih kvaliteta, mudrim izborom međusobne mešavine i čuvanjem od mešavine sa rasno inferiornim kvalitetima održe ne toliko kao spasioci Zapada i njegove kulture od propasti toliko već objavljujane, nego kao nosioci i tvorci jedne nove i bolje i nadasve, jedne pravednije kulture“ (Stefanović, 1935b: 4).

Strani rasni element je i ovde označen kao nosilac materijalističkih ideja i racionalnog privrednog organizovanja, što dovodi do kapitalističkog sistema, ali i njegove socijalističke alternative, koja je takođe proizvod materijalističke filozofije koju šire Jevreji. I socijalizam i kapitalizam stvoreni su od strane 'jevrejskog duha', i samim tim, u krajnjoj instanci, jednako su pogubni i strani jednoj nacionalnoj državi. Eliminisanjem glavnog uzročnika ovakvih pojava došlo bi i do ozdravljenja

nacionalne ekonomije, i prevazilaženja privrednog kolapsa u kome su se mnoge države, pa i Jugoslavija, nalazile. Rasna solidarnost arijevac se i kod Stefanovića predlaže kao jedno od rešenja. Drugo bi bilo onemogućavaje da se rasno inferiorni bogate. Rasno niži kvaliteti najbolje se snalaze i bogate u velikim gradovima, što čini gradove stecištem degeneracije i mrtvila, i idealnim skloništem za strance i rasno inferiorne. Na jednom mestu Stefanović tvrdi da „i stvaranje velikih gradova utiče na degeneraciju u trećoj ili četvrtoj generaciji. Degeneracija vodi osiromašenju širokih radnih slojeva naroda, a u više slojeve prodiru rasno niži kvaliteti“ (Stefanović, 1935a: 5).

Ovaj autor nije apsolutni protivnik mešanja rasa. On razlikuje dobre i loše mešavine. Primer za rasnu mešavinu koja daje odlične rezultate je ukrštanje germanske i slovenske rase, kao i slovenske i mongolske koja daje zadovoljavajući rasni kvalitet. Kada govori o lošim, on ponovo ima u vidu jevrejsku rasu, koja je za Svetislava Stefanovića na lestvici rasnog kvaliteta na samom dnu. U svom članku *Socijalne tendencije rasizma* osvrnuo se na rezultate mešanja sa jevrejskom rasom i tvrdi da je potpuno jasno da je ukrštanje sa Jevrejima veoma štetno, za šta daje primer ukrštanja Jevreja i Germana. Problem ukrštanja sa jevrejskom rasom je taj što „mešani brakovi te dve rase (jevrejske i germanske) degenerišu i postaju sterilni već u drugoj i trećoj generaciji“. Stefanović dalje piše: „možda je to iskustvo sterilizacije Jevreja u mešavini sa drugim rasama bio i jedan od povoda za običaj i zakon koga se Jevreji drže, da sklapaju brakove samo sa svojim saplemenicima čak i sa najbližim srodnicima, što je do sada čuvalo čistotu Jevreja kao rase sa izvesnim utvrđenim i nepromenljivim fizičkim i psihičkim karakteristikama. Ali je to učinilo Jevreje i stranim i tuđim, često nedragim i nemilim i nerado primljenim u društvu drugih naroda. Otuda se i mržnja rasista okreće u prvom redu i najviše protiv Jevreja“ (Stefanović, 1935b: 4).

Ovim člankom Stefanović upada u zamku klasičnog stereotipa o Jevrejima kao narodu čiji su običaji da sklapaju brakove između najbližih srodnika. Ovakvi stavovi bili su u arsenalu optužbi protiv Jevreja još od srednjovekovnog antijudaizma. Njima se nastojalo da se Jevreji prikažu kao ljudi koji krše zabranu rodoskrvuća, što je trebalo da dovede do osude i prezira prema Jevrejima. Ističući rodoskrvuće kao činjenicu o Jevrejima, te govoreći o njima kao opasnoj i nekvalitetnoj rasi, ovaj pristalica fašizma nastoji opravdati rasne zakone i negativne postupke uperene protiv Jevreja u Nemačkoj. Razlog za rasne zakone, za mržnju i progone Stefanović nalazi u samim Jevrejima, u njihovim običajima, njihovom mentalitetu, i u krajnjoj instanci, njihovoj rasi. Zamagljivalo se to da je na dnevno-političkom planu rasizam imao cilj da društvene i klasne razlike zameni rasnim, i da pripremi javnost za pljačku i nasilno oduzimanje imovine Jevrejima, a kasnije i njihovo istrebljenje.

U ovom članku Stefanović iznosi zaključke koji se kose s osnovnim medicinskim istinama. Naime, nikako ne stoji da se fizičke i psihičke osobine mogu sačuvati tokom dužeg perioda tako što bi sklapali brakovi među najbližim srodnicima. Izgleda da je želja da se dođe do nekih antisemitskih zaključaka bila jača i od medicinskih činjenica i lekarskog iskustva koje je autor verovatno posedovao.

Za razliku od Stefanovića, Branimir Maleš je svoja antisemitska razmišljanja oblikovao tek početkom II svetskog rata, ali se uprkos tome njegovim zaključci nisu znatno razlikovali. U svom članku *Jevreji kao rasa* on navodi da su Jevreji posebna rasa koja ima svoje rasne karakteristike izgrađene kroz vekovno nemešanje sa drugima. Takođe tvrdi da potomci nasleđuju „negativne rasne osobine“ jevrejskog roditelja prilikom mešanja sa jevrejskom rasom. Njegov antisemitizam bio je čvrsto povezan sa apokaliptičnom slikom opšte rasne degeneracije čovečanstva koju je ovaj autor svuda prepoznavao. Maleš je dosta uporno upozoravao na 'žutu opasnost' na istoku, koja se ogledala u demografskoj eksploziji Kine, Japana i drugih država gde preovlađuje žuta rasa.

Na kraju, važno je istaći da su rasističke, eugeničke i rasno antisemitske ideje manjeg broja intelektualaca u Srbiji ostale u potpunosti nezaokružene, nedovoljno formirane i objašnjene, a krug njihovih protagonista više je podsećao na svojevrsnu rasističku potkulturu, nego na ozbiljan pokret. Može se sa sigurnošću reći da su takva nastojanja bila krajnje nepopularna i neprihvatljiva za širu javnost Srbije, i da je jedini ozbiljan pokušaj da se formira jedan rasni antisemitizam ostao bez uspeha. M. Janićijević je potpuno u pravu kada tvrdi da su saradnici časopisa *Ideje* iznosili „ideje kakve su se u srpskoj sredini i pre i posle toga retko javljale“ (Janićijević, 1984: 183). Nijedan od pomenutih autora nije imao dovoljno naučne i političke kuraži da ove stavove iznese javno na političku scenu, niti da sa njima 'zađe u narod' ne bi li za njih dobio podršku birača. Ideje otvorenog biološkog rasizma nisu bile dominantne ni u političkim porukama koje su slale fašističke i fašizmu bliske političke organizacije koje su delovale tridesetih godina XX veka u Srbiji. One će se ponovo čuti u Srbiji, ali tek posle okupacije koju je će izvršiti nacistička Nemačka 1941. godine.

Literatura

- Bakić, Jovo (2004): *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma*, Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“.
- Bojić, Mirko (1996): *Jugoslovenski narodni pokret Zbor 1935-1945: Jedan kritički prilaz*, Beograd, Narodna knjiga.
- Hayes, Brian (1999): *Experimental Lamarckism*, www.americanscientist.org (stranica preuzeta s interneta 12. 04. 2006. godine).

- Janičijević, Milosav (1984): *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije*, Beograd, Institut društvenih nauka, Centar za sociološka istraživanja.
- Kuljić, Todor (1985): *Fašizam*, Beograd, Nolit.
- Kuljić, Todor (1974): *Srpski fašizam i sociologija*, Sociologija, 1974., 16(2).
- Kuljić, Todor (1990): Predgovor knjizi Ernesta Noltija *Fašizam u svojoj epohi*.
- Maleš, Branimir (1934): „Rase i krvne grupe“, Beograd, *Ideje*, 20.10.1934., br.3.
- Maleš, Branimir (1935a): „Narodnost i rase“, Beograd, *Ideje*, 3.1.1935., br.10.
- Maleš, Branimir (1935b): „Problem našeg nacionalizma: U čuvanju rasnih odlika naših je spas“, Beograd, *Ideje*, 23.3.1935. br.19.
- Maleš, Branimir (1936): *O ljudskim rasama*, <http://www.28serbia.org> (stranica preuzeta sa interneta 22. 04. 2006. godine).
- Maleš, Branimir (1938): „Žuta opasnost kao demografska pojava“, Beograd, *XX vek*, februar, br.2.
- Maleš, Branimir (1939): „Rasna pripadnost Svetog Save“, Beograd, *XX vek*.
- Maleš, Branimir (1940): *Jevreji kao rasa*, Beograd, *Vreme*, 23.10.1940.
- Manojlović, Radoman (1995): *Branimir Maleš kao antropolog*, Beograd, *Antropološki problemi*, sveska 10.
- Milosavljević, Olivera (2006): *Potisnuta istina: kolaboracija u Srbiji 1941-1945*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava.
- Nedeljković, Dušan (1980): *Rase i rasizam*, Požarevac, Prosveta.
- Nolte, Ernst (1990): *Fašizam u svojoj epohi*, Beograd, Prosveta.
- Petrović, Nenad (1993): *Fašističke ideje kod inteligencije u Beogradu 1919-1941* (Magistarski rad, odbranjen na odeljenju za istoriju).
- Petrović, Nenad (1995): *Pojava rasističkih ideja kod inteligencije u Beogradu tridesetih godina XX veka*, Beograd, *Gradina* br. 4/5, str. 78-83.
- Molnar, Aleksandar (1996): „Houston Stewart Chamberlain: Počeci rasnog svetonazora“, http://www.komunikacija.org.yu/komunikacija/casopisi/theoria/XXXIX_3/d4/document (stranica preuzeta sa interneta 01. 03. 2006. godine).
- Stefanović, Mladen (1984): *Zbor Dimitrija Ljotića, 1934-1945*, Beograd, Narodna Knjiga.
- Stefanović, Svetislav (1934): „O krvnim grupama i rasnom problemu“, Beograd, *Ideje*, 24.11.1934., br.6.
- Stefanović, Svetislav (1935b): „Socijalne tendencije rasizma: Rasizam i ekonomska struktura društva“, Beograd, *Ideje*, 18.5.1935., br.26.
- Svetislav, Stefanović (1935a): „Odgovor na neozbiljna raspravljanja rasnog pitanja u nas: Rasa i kultura“, Beograd, *Ideje*, 13. 4. 1935., br.22.
- Velmar-Janković, Vladimir (1938): *Pogled sa Kalemegdana*, http://www.pzns.net/vladimir_velmar_jankovic.htm (stranica preuzeta sa interneta 28. 05. 2006. godine.).
- Weikart, Richard (2005): *Od Darvina do Hitlera: evolucionarna etika, eugenika i rasizam u Nemačkoj*, www.cps.org.yu (stranica preuzeta sa interneta 19. 02. 2006. godine.).